

Билозёров Е. В. Права человека в условиях глобализации: доктринальный подход

В статье исследованы теоретические и практические проблемы прав человека в условиях глобализации. Определены и обозначены основные критерии классификации прав человека, а также рассмотрены вопросы развития прав человека во взаимодействии с трансформационным обществом.

Ключевые слова: права человека; поколения прав человека, система прав человека; глобализация.

Y. Bilozyorov. Human rights in the context of globalization: the doctrinal approach

This article explores the theoretical and practical problems of human rights in the context of globalization. Defined and outlined key criteria for the classification of human rights and the question of human rights in cooperation with the transformation societies.

Keywords: human rights; generation of human rights, the system of human rights, globalization.

Васильев Є. Є.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

У статті проведено аналіз сучасного стану та управлінських заходів щодо формування громадянського суспільства в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальна правова держава, егалітарне право, приватна власність, права людини, громадянська культура, національна ідея, середній клас.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення в Україні громадянського суспільства та його інституцій набуває дедалі більшої актуальності в контексті орієнтації нашої держави на європейські цивілізаційні цінності [1; 2; 3; 4]. У процесі розвитку європейських країн основними критеріями цивілізаційного поступу є демократія й громадянське суспільство, соціальна та правова держава, національні інтереси, свобода і творчість.

Громадянське суспільство слід розглядати як особливу форму суспільної організації, яка постала в результаті довгої історичної еволюції держави-суспільства країн Західної Європи. Громадянське суспільство Заходу відрізняється від інших суспільств світу своїм типом (розвивалось в межах антично-християнської цивілізації з її специфічними традиціями). Усвідомлення потреби радикальних змін суспільної організації було обумовлено боротьбою пригнічених за свої права й ідейними настановами про принципову рівність усіх людей від народження та про необхідність захисту найслабших членів суспільства.

Досвід найрозвиненіших держав свідчить про те, що конституційно-правова регламентація та регулювання у країнах з демократичним державним (політичним) устроєм спрямовані на підтримку громадянського суспільства, а також про те, що становлення і розвиток громадянського суспільства у позадержавній сфері суспільних відносин не означають його ізольованості від державно-правових інститутів, а

допускають або передбачають сталий та інтенсивний взаємозв'язок громадянського суспільства і держави.

Духовними засадами сучасного українського соціуму є залишки старого радянського світогляду, націонал-романтичні ідеї, патерналізм, регіональний партикуляризм, особистий інтерес. Все це має свої культурно-світоглядні орієнтири, переконання, установки і моделі поведінки. Якщо з цього розмаїття і можливо побудувати єдину високу загальнонаціональну громадянську культуру, то шляхи і методи мають бути дещо іншими, а ніж ті, що використовувались західним суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика громадянського суспільства вже тривалий час є предметом дослідження багатьох науковців. У зарубіжній і вітчизняній політичній думці накопичено значний науковий доробок з питань розбудови громадянського суспільства, його місця й ролі в політичному процесі. Громадянське суспільство найчастіше узагальнено поділяють на два типи – американо-англійський та континентально-європейський. В Україні переважає друга модель. Така сама тенденція простежується й в інших постсоціалістичних країнах Європи [5].

Нині в усьому світі поширюються глобалізаційні процеси, що характеризується індустріалізацією, раціоналізацією, дедалі зростаючим поділом праці, урбанізацією тощо. Однак глибина цих процесів і їх вплив на суспільство значною мірою залежать від національної специфіки форм господарювання і культурних традицій. Однією з головних тенденцій світового розвитку є рух до громадянського суспільства і соціальної, демократичної, правової держави. Громадянське суспільство виступає фундатором правової держави. У свою чергу держава як соціальний суб'єкт і офіційний представник усього суспільства, найважливіший елемент політичної системи, продовжує відігравати значну роль, особливо в умовах, коли руйнуються старі структури, народжуються і легітимуються нові політичні інститути і відбувається перегляд традиційних цінностей, що спричиняє докорінні зрушення у свідомості людей.

Громадянське суспільство в цьому випадку протистоїть не стільки державі, скільки запобігає утвердженню таких форм її організації, в тому числі й державних, через які внутрішні інтереси суспільства підмінюються вузькими інтересами певної групи людей або державного апарату. Висвітлення концепції громадянського суспільства, відноситься до дискусійної сфери основних соціологічних теорій, у яких розвиток суспільства, держави тощо розглядаються як універсальні інструменти наукового пізнання. Суть цих дискусій у тому, чи можливо відображаючи і узагальнюючи історичний досвід країн Заходу визнати його універсально застосовним [1; 2; 4].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Поки що неактивна роль громадянського суспільства в Україні дає підстави науковцям прогнозувати декілька можливих сценаріїв розвитку. Перший – згорання громадянського суспільства й реставрація в певному вигляді тоталітарного режиму. Другий – консервація на тривалий час наявного стану речей і, відповідно, авторитарних методів управління. Третій – поступовий еволюційний розвиток і зміцнення громадянського

суспільства. Останній сценарій на сучасному етапі є найбажанішим. Проте не можна виключати й двох перших [6, с. 37].

Основні завдання статті – розглянути сучасний стан та виокреслити тенденції у питанні формування громадянського суспільства в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянське суспільство являє собою систему інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства у протизагуг і доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини [7].

Слід також відмітити, громадянське суспільство утворюють лише вільні та рівні індивіди та створені ними добровільні асоціації, зорієнтовані на громадські справи, а також вільна преса як засіб комунікації та самовираження.

Одна із задач громадянського суспільства полягає в регулюванні горизонтальних зв'язків, що повинно робитися з позиції доцільності. Отже, що розвинутішим є громадянське суспільство, то легше громадянам захищати свої власні інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами чи окремими особами.

Ф. Рудич вважає, що громадянське суспільство є основою держави, а його становлення відбувається в тісному зв'язку зі становленням правової, соціальної, демократичної держави. “Громадянське суспільство – суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Сутність громадянського суспільства полягає в забезпеченні законних прав людини” [8, с. 14].

Незважаючи на відповідну автономність, громадянське суспільство й держава перебувають у складній інверсії та взаємодоповнюють одне одного. Так, Ф. Рудич виокремлює три діалектично суперечливі варіанти їхніх взаємовідносин. У першому випадку громадянське суспільство пригнічує держава, внаслідок чого виникає тоталітарний режим. У другому – за існування хиткої рівноваги між громадянським суспільством і державою виникають авторитарні режими різного ступеня жорстокості. Третій варіант передбачає, що держава виконує волю громадянського суспільства, діє в правових межах, що сприяє виникненню й функціонуванню демократичного режиму [6, с. 36].

А. Колодій оперує наступним поняттям “громадянського суспільства”. Громадянське суспільство – це сфера спілкування та солідарності, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій громадян, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави [9].

До атрибутів громадянського суспільства науковці відносять наступне: наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; зорієнтована на громадські інтереси та публічну політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Слід зауважити, що громадянське суспільство – не емпірична модель людського співіснування, а певний теоретичний конструкт, ідеальний тип. Воно є окресленим і одночасно напруженим соціокультурним простором, який створюється в результаті взаємодії трьох принципів: 1) принципу загальновизнаного егалітарного права, що передбачає певний мінімум свобод для кожної людини, закріплені законом рівність прав, обов'язків і відповідальність громадян (правова сфера); 2) принципу приватної власності (економічна сфера); 3) принципу суспільно визнаної внутрішньої свободи людини (сфера особистого, духовного). Саме інститути громадянського суспільства, такі як сім'я, церква, школа, всілякі громади, різного роду добровільні організації і союзи мають засоби впливу на окремого індивіда, для дотримання цим індивідом загальноприйнятих моральних норм [10].

Громадянське суспільство забезпечує права людини (права окремої людини на життя, свободу, прагнення до щастя); держава – права громадянина (політичні права).

Громадянське суспільство – структура високої складності, члени якого повинні бути в змозі вільно орієнтуватися в багатомірній реальності. Необхідно, щоб новоутворена національна держава увійшла в русло загальноцивілізаційного розвитку та органічно включилася в систему економічних і політичних зв'язків світового співтовариства. У цьому сенсі існує дві проблеми формування громадянського суспільства – культурна толерантність і громадянська консолідація. Тому перед Україною сьогодні стоїть завдання щодо створення засад для світоглядної консолідації людей різних поглядів, розробці ідеології громадянського суспільства та в оцінці умов його становлення. Проблема тут полягає в тому, що зараз більшість активістів громадянського суспільства зосереджується на ринкових перетвореннях в економіці, позбавляючи культурну сферу публічної підтримки [1].

Подальший розгляд проблеми потребує також введення ще однієї категорії, що також є універсальною і загальноживаною, – категорії “нації”. Якщо для нації східного типу визначальною є наявність спільної етнічної історії, то для нації західної головне – наявність спільних і рівних громадянських прав і свобод. Західна нація у цьому випадку виступає певною нерозривною єдністю держави і громадянського суспільства, що об'єднана громадянською культурою, яка базувалась на принципах протестантської етики, індивідуалізму та вільної конкуренції. Специфіка української держави у тому, що в нас наявна східна модель нації, а магістральний шлях розвитку людства пролягає в руслі західної цивілізації, тобто в даному контексті – поступовій еволюції до нації західної, тому проблема українського суспільства полягає у перетворенні “рідної” культури на культуру громадянську [1].

Визначаючи сутність громадянського суспільства, насамперед слід відзначити, що воно не виступає антитезою державі. Аналіз функціонування громадянського суспільства в розвинутих демократичних суспільствах свідчить про те, що держава і її органи за умов демократичних процедур їх формування є, навпаки, його породженням як необхідні йому інститути управління, які беруть на себе ті завдання і функції, котрі самоорганізація громадянського суспільства самостійно не в змозі здійснювати.

Враховуючи вищезазначене, громадянське суспільство можна уявити як державу, де органи влади створюються за принципом виборів, де населення через своїх представників визначає основні правові норми, якими регулюється суспільне життя, і має можливість контролювати органи влади в їх діяльності. Державні органи, у свою чергу, здійснюють свої повноваження щодо охорони й гарантування прав громадянина та дотримання ним чітко встановлених меж свободи діяльності.

Таке розуміння поняття громадянського суспільства є конституючим елементом діючих в суспільстві соціальних інститутів. Воно накладає свій відбиток на державне регулювання політичних, економічних, ідеологічних та моральних цінностей. Держава як системоутворюючий інститут громадянського суспільства приймає ознаки правової, соціальної держави. Фактично це зобов'язує уряди здійснювати політику спрямовану на забезпечення реалізації прав та свобод людини, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості.

Важливий аспект реалізації ідеї розбудови громадянського суспільства полягає також в тому, що його становлення передбачає реалізацію народного суверенітету та прав людини й нейтралізацію обставин які породжують відчуття протистояння держави та суспільства. Якщо в період формування національних держав роль політичної мобілізації громадян виконувала національна ідея, яка впливала на свідомість громадян про нову, на той час, юридичну та політичну форму їх єдності, то в сучасних умовах, особливо для України, таку роль може зіграти ідея формування громадянського суспільства та її інститутів.

Важливим кроком становлення громадянського суспільства в Україні є розбудова соціальної, правової держави. Однак у теоретичному і практичному аспектах країна ще далека від реалізації таких цілей. Адже функції, зміст і функціонування цих форм держави ще досі залишаються в сфері досліджень [11; 12; 13].

Розбудова громадянського суспільства ґрунтується на таких принципах: народного суверенітету; верховенства закону; непорушності прав і свобод людини та громадянина; поділу влади, відповідальності, відкритості та публічності; незалежності суду; децентралізації влади та субсидіарності у відносинах між центральними, регіональними та місцевими органами влади; унітарності та цілісності території; соціального партнерства інститутів та суб'єктів політичної системи суспільства [2].

Слід навести наступні ознаки (рис) громадянського суспільства у його співвідношенні з державою: не існує до держави і поза державою; не включає державу, розвивається самостійно без прямого втручання держави; складається із суб'єктів – вільних і рівноправних громадян і об'єднань, що добровільно сформувалися і знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності; має певний пріоритет перед державою, проте зацікавлене в добробуті держави і сприяє її

розвитку; справляє вплив на створення і функціонування державних органів у власних інтересах; має право жадати від держави захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, не допускаючи її втручання в їх приватні інтереси; формує право, що формується державою в законах та інших нормативно-правових актах, гарантує і захищає її від порушень із боку будь-кого. Усі потреби громадянського суспільства реалізуються за допомогою волі держави, вираженої у формі правового акта; розвивається і взаємодіє з державою в межах права, котре виступає як рівний і справедливий масштаб свободи і справедливості, а не як спосіб нав'язування державної волі [14; 15].

Громадянське суспільство ґрунтується на багатоманітності форм і видів власності. Кожна з них покликана забезпечити добробут усіх, а також відкрити економічний простір для збільшення власності на основі більшої інтенсивності праці, здібностей, творчої ініціативи і підприємливості. Співвідношення праці й різноманітних форм власності у громадянському суспільстві повинно бути таким, щоб праця дозволяла створити для кожного гідний суспільному прогресу стандарт життя. Переваження у державі середнього класу – один із показників сформованого в ній громадянського суспільства.

Специфіка сучасної ситуації в Україні зводиться до того, що відбувається двоєдиний процес формування і громадянського суспільства, і правової держави, де громадянські права людини підпорядковуються нормам міжнародного права. Це означає: виключення будь-якої дискримінації за національно-етнічними, політичними, релігійними, статево-віковими ознаками; надійний законодавчий захист особистості й гідності громадянина, недоторканість його житла і майна, свобода вибору проживання, виїзду або в'їзду в країну, таємниця листування і телефонних розмов, свобода слова, преси, інформації; людині дано право вільно виявляти свій світогляд та духовні інтереси; всебічний захист громадянських прав з боку судових органів і громадських організацій [14].

Попередній розвиток нашої країни засвідчує суперечність між існуючими суспільними відносинами і задекларованими в документах гаслами. Ця суперечність стала важливим фактором деформації правової системи, системи інтересів і цінностей. Необхідно, щоб будівництво нашого законодавства відбувалося цілеспрямовано, поступово. Законодавство не може створюватись саме собою, у вищих сферах політики, а життя розвиватись саме по собі, в зворотному напрямі. Така ситуація існує лише тоді, коли немає громадянського суспільства. Норми права народжуються не зверху, а в самому громадянському суспільстві, в процесі спільної дії людей при постійному зіткненні їх інтересів, правила, які відмірюють “зону волі” цих інтересів. Ці правила і є нормою права як міра волі. Норма права тільки в тому випадку буде діяти, коли є механізм її реалізації.

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У нашій державі існують суперечності між законом і дійсністю, що веде до примноження конфліктів в суспільстві. Вихід із такого становища – у формуванні реалістичного характеру законодавства, спроможного враховувати конкретні ситуації, необхідні для формування громадянського суспільства. Становлення та розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язані з новими політичними та економічними умовами життя країни. Це залишається одним з актуальних питань

упродовж усього пострадянського періоду історії України. Воно є не стільки метою реформ, що проводяться в нашій державі, скільки неодмінною умовою їх успішної реалізації.

На сучасному етапі розвитку підлягає посиленому вивченню новий суспільний устрій, процес становлення якого відбувається в багатьох країнах, як суспільства змішаного типу, що проходить різні етапи на шляху до суспільства соціальної злагоди.

Використані джерела:

1. *Калінічева Г.* Європейський цивілізаційний вимір розбудови громадянського суспільства в Україні // Журнал Верховної Ради України "Віче". Правознавство, Архів, 2010. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.viche.info/archive/2010/22/>.
2. *Шевченко М.* Концептуальні засади розбудови громадянського суспільства в Україні // "Вісник Національного технічного університету України" "Київський політехнічний інститут": Філософія. Психологія. Педагогіка: (Факультет соціології і права НТУУ "КПІ") 2006 рік, Номер 2. - Електронний ресурс. – Режим доступу : http://novyn.kpi.ua/2006-2/11_Shevchenko.pdf.
3. *Чувардинський О. Г.* Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку : монографія. – Київ-Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006. – 276 с.
4. *Шановалова А.* Глобальне громадянське суспільство як чинник формування української самоврядності // Український науковий журнал "Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації". – № 1. – 2009. – С. 57. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/journal_content/45/psychology.
5. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід: Збірник наукових праць / за ред. А. Карася; Львівський національний університет. Філософський фак. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – 384 с.
6. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / за заг. ред. д. і. н., проф. А. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.
7. Громадянське суспільство. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Громадянське_суспільство.
8. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудич. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.
9. *Колодій А. Ф.* Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А. Ф. Колодій // Електронний незалежний культурологічний часопис "І". – 2001. – № 21. – С. 23-42.
10. Правова держава і громадянське суспільство. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.kara.com.ua/Pravo.doc>.
11. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. О. Кириченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 20 с. – укр.
12. Державно-правові засади громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. В. Філик; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19 с. – укр.
13. *Шевченко М., Пищуліна О., Барков В.* Інститути громадянського суспільства в Україні: стан та перспективи // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / за ред. А. С. Гальчинського. – К. : НІСД, 2003. – С. 283.
14. Розвинене громадянське суспільство як ознака демократичної правової держави. Відділ інформаційно-комп'ютерного забезпечення апарату Херсонської облдержадміністрації, 2010. – Електронний ресурс. – Режим доступу : [http://www.oda.kherson.ua/en/frontend/page/1831/...](http://www.oda.kherson.ua/en/frontend/page/1831/)
15. Загальна теорія держави і права (п. 1. Особливості становлення та формування концепції громадянського суспільства. п. 2. Поняття та ознаки громадянського суспільства) Правник – Інфо, 2010. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://pravnyk.info/tdp_4.html.

Васильев Е. Е. Организационно-правовые аспекты построения гражданского общества в Украине.

В статье проведен анализ современного состояния и управленческих мероприятий относительно формирования гражданского общества в современном украинском обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, социальное правовое государство, эгалитарное право, частная собственность, права человека, гражданская культура, национальная идея, средний класс.

Vasiliiev E. E. Organizational and legal aspects of construction of civil society are in Ukraine.

In the article the analysis of the modern state and administrative measures is conducted in relation to forming of civil society in modern Ukrainian society.

Keywords: civil society, democracy, social legal state, universal equal right, peculiar, human rights, civil culture, national idea, middle class.

Вишковська В. І.

Національна академія внутрішніх справ

ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано інститут омбудсмана у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина, а також досліджуються характерні риси та особливості його діяльності. Сформульовані авторські пропозиції щодо вдосконалення інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Ключові слова: права і свободи людини та громадянина; захист прав людини; омбудсман; парламентський контроль; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Права і свободи людини та громадянина сьогодні стали однією із ключових наукових проблем в аспекті сутності, змісту та механізму їх захисту. Важливість та актуальність даної теми очевидна, оскільки права і свободи людини та громадянина є основним компонентом правової системи сучасності. У зв'язку з цим у правовій, демократичній державі повинні створюватися усі умови для покращення стану дотримання прав людини та удосконалення процедур захисту порушених прав, а також максимальне їх спрощення. Втілення у життя цих тез та реальний захист прав людини повинні підкріплюватись наявністю в державі системи відповідних органів, невід'ємною частиною яких є омбудсман.

Важливим кроком в цьому напрямку стало запровадження в Україні інституту омбудсмана – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який знаходиться значною мірою в стадії формування. Сьогодні очевидно, що даний інститут потребує удосконалення механізмів реалізації своїх функцій і повноважень, що можливо шляхом детального аналізу позитивних та негативних моментів функціонування відповідного інституту.

Саме виходячи з наведених підстав, проблема захисту прав і свобод людини в діяльності омбудсмана є дуже актуальною і потребує ретельного дослідження, хоча їй приділяли увагу багато дослідників, зокрема такі як В. Б. Барчук, К. О. Закоморна, О. О. Майданник, О. В. Марцеляк, О. О. Миронов, В. Ф. Погорілко, А. О. Ткач,